

**MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA DE ARTE TARGU-MUREȘ
ȘCOALA DOCTORALĂ**

**TRANSVERSALITATEA ARTISTICĂ ÎN PROCESUL CREAȚIE CONTEMPORANĂ.
SENSURILE HIBRIDE ALE CORPULUI**

Rezumatul tezei

Coordonator științific:

Prof. Univ. Habil Dr. Ion - Sorin CRIȘAN

Doctorant: Victor – Daniel POP

Iulie 2025

REZUMAT

1. Structura și conținutul tezei	3
2. Scopul cercetării	4
3. Sistematizarea conținutului.....	4
4. Relevanța temei tezei	5
5. Dinamica cercetării	6
6. Elaborarea fundamentului științific	25
7. Cuvinte cheie, concepte.....	26
8. Bibliografie	27

I.. Structura și conținutul tezei : Transversalitate artistică în procesul de creație contemporană. Sensurile hibride ale corpului

ARGUMENT	3
1. TRANS – Dincolo de conceptualizare.....	14
1.1 Transgresie – Transdisciplinaritate – Interculturalitate – Transversalitate.....	14
1.2 Contexte artistice generatoare de transversalitate.....	23
1.3 Transversalitatea în procesele de creație artistică ale secolului XXI.....	38
1.4 Mecanisme de funcționare ale artelor multiple în societatea secolului XXI.....	47
2. Transversalitatea – un instrument metodologic.....	56
2.1 Genealogia transversalității.....	56
2.2 Radiografie analitică a evoluției transversale a diferitelor concepte artistice: spiritualitate, ritualitate, occidentalitate, Orient.....	64
2.3 Explorarea transversalității artistice: dialog și puncte comune între diferite formate artistice.....	78
2.4 Triada proiectelor artistice transversale – Intercomunicarea transversală.....	83
3. Laboratorul (de)constructiv al corpului transversal.....	90
3.1 Corpul interdisciplinar în procesele de creație artistică ale secolului XXI	90
3.2 Structurarea sistemică a metodei corpului (de la formare la creație).....	109
3.3 Proiecte interdisciplinare concepute - perspective proprii.....	115
4. Simțurile corpului - de la psiholingvistică la psihomotricitate.....	129
4.1 Perspective și traiectorii în procesele de creație artistică contemporană.....	129
4.2 Proiectarea și implementarea creațiilor hibride în artele spectacolului.....	149
4.3 Concluzii interdisciplinare.....	167
5 Fișiere referitoare la proiecte artistice interdisciplinare finalizate.....	200
6 Bibliografie.....	311

2. Scopul cercetării

Transversalitatea artistică în procesul creativ contemporan. Simțurile hibride ale corpului : Domeniile disciplinare prioritare vizate de această cercetare sunt teoria în artele spectacolului, cu accent pe estetică, antropologie, semiotică și pedagogia artei coregrafice. Propunem o serie de elemente și principii de selecție bazate pe un set de criterii subiective care au fost utilizate pentru selectarea temei de cercetare și determinarea sferei acesteia.

Totodată, elementele care au contribuit la alegerea temei sunt legate atât de complexitatea temei de cercetare, cât și de implicațiile/deschiderea pe care o are pentru activitatea practică imediată (dezvoltare experimentală) în domeniul artei coregrafice. Prin urmare, alegerea temei a fost condiționată de preocupări artistice actuale, care ne influențează și surprind întregul proces creativ, aspecte care vor determina în mare măsură organizarea acestei cercetări.

Dezvoltarea mecanică (abilități motrice) și dezvoltarea spirituală (interpretarea) sunt cele două direcții principale ale cercetării, obiective care se străduiesc să se intersecteze pe parcursul tezei de doctorat, putând demonstra importanța ambelor tipuri de dezvoltare. Credem că distrugerea, sau chiar absența, acestei legături dintre cele două procese: motor și spiritual, semnaleză posibilitatea apariției unei problematice.

În acest sens, psihomotricitatea și psiholingvistica sunt doi piloni activi din perspectiva dezbaterii științifice. Importanța lor în transversalitatea procesului și combinarea lor reprezintă un punct de plecare analitic, generând dezbateri și perspective teoretice. În procesul creativ, noțiuni precum interdisciplinaritate, transdisciplinaritate, pluridisciplinaritate, multiculturalitate și transgrsalitate (un concept nou) sunt intrinseci interpretării anumitor partituri coregrafice contemporane.

3. Sistematizarea conținutului

Tocmai de aceea, cercetarea își propune să identifice diferitele etape ale metamorfozei corpului în cadrul unui proces creativ, precum și desfășurarea procesului său intern printr-un program multidisciplinar, evidențiind, respectiv, impactul și multiplele provocări (experiențe) care decurg din aplicarea acestor principii (metode) de lucru.

Astfel, pentru a explora aspecte legate de transversalitate, abordarea științifică va fi combinată cu o abordare experimental-artistică aplicată.

O a doua componentă a proiectului de cercetare va evidenția dinamica muncii într-un laborator creativ, conturând procesele de construcție și deconstrucție întâlnite în creația coregrafică. Aceasta va armoniza conținutul și forma celor două axe de cercetare pedagogico-artistică, după cum urmează:

- metodă de antrenament (antrenament corporal regulat): corp structural
- noi forme artistice de sensuri hibride

4. Relevanța temei de cercetare pentru teză

Corpul este atât subiectiv, cât și obiectiv, încărcat de sens și materialitate, personal și social, putând fi considerat o «infrastructură materială» prin producerea de sine, apartenență și identitate. Problema comunicării create de conexiunile minte-corp a fost un subiect de cercetare încă din Antichitate, cu descoperiri importante datorate contribuțiilor substanțiale ale științelor neurologice, psihologiei și psihiatriei, în tradiția lui Jean-Martin Charcot, Carl Gustav Jung și Sigmund Freud. Cercetarea noastră își propune să producă cunoștințe științifice originale de interes internațional, bazate pe metode științifice și creație artistică derivate din cercetarea teoretică și practică în domeniul coregrafiei, cu relația triunghiulară: corp, minte și suflet, în prim-planul analizei.

Acest studiu, canalizat și filtrat prin diverse etape, respectă structura metodologică științifică și își propune să piloteze o tehnică transversală sub forma unui laborator care poate demonstra, folosind instrumente metodologice, validitatea, importanța și cristalizarea unei tehnici transversale a corpului.

Tehnica poate fi utilizată atât în procesul de formare al unui artist transversal, cât și în crearea unui format artistic hibrid.

Cercetarea își propune să piloteze această dublă tehnicitate, care constă atât în construirea unui corp transversal și crearea acestuia în diferitele posturi și semnificații ale corpului-minte, cât și, pe de altă parte, contextul doctoral care susține teza noastră dintr-o perspectivă științifică și teoretică pentru validarea acesteia.

Metoda corporală «*sensurile hibride ale corpului*», tradusă printr-o pedagogie adaptată și evolutivă, permite formarea artistului într-un proiect transversal, în legătură cu artele aplicate contemporane. Include o serie de elemente cheie, concepute asemeni unui «Montessori coregrafic», asigurând o serie de sesiuni de antrenament și pregătire pentru un corp complet și complex, în special o structură corporală și alinierea întregului sistem: coregrafic, kinestezic, filozofic și existențial.

Fiind o metodă care ne aparține, construită în mare măsură prin intersecția experiențelor artistice și a diferitelor posturi, dimensiunea teoretică și ancorarea acesteia într-un peisaj concret și trasabil reprezintă validitatea și valența sa. Valoarea adăugată devine un adaos afirmativ, pozitiv în urma procesului de cercetare științifică.

În mod similar, cercetarea va contribui la o mai bună formare a abilităților necesare practicării artei dansului contemporan, expresiei corporale; la înțelegerea și perfecționarea tehnicilor de lucru, respectând metodologia științifică și practicile didactice internaționale actuale. Având în vedere acest lucru, cercetarea își propune să asigure atât dimensiunea teoretică, cât și cea practică a unei astfel de abordări, respectând în același timp standardele și metodele de cercetare întâlnite în practica științifică.

Prin domeniile de cercetare propuse, teza contribuie la dezvoltarea domeniului de cercetare, adresându-se profesioniștilor din domeniul artelor spectacolului care caută competențe transversale ce permit transferul de cunoștințe, tehnici și instrumente de lucru specifice, îmbogățindu-se astfel.

Nivelul de complexitate al temei este determinat și de resursele disponibile, de proiectele în curs sau existente care susțin această cercetare, precum și de termenul stabilit pentru finalizarea tezei.

Suntem conștienți că alegerea temei și originalitatea domeniilor de cercetare propuse reprezintă factori de risc în atingerea obiectivelor generale stabilite inițial. Prin urmare, atunci când direcția de cercetare a dictat modificări ale planului de cercetare, am reorientat și calibrat instrumentele de cercetare utilizate. Deasemenea am realizat o introspecție profesională cu un grad de perspectivă dobândit prin studiile efectuate, precum și cercetare multidisciplinară cu investigații teoretice și sondaje privind impactul acestei teme asupra diferitelor sectoare: academic, alternativ, științific, centre de arte independente, specialiști în alte domenii (non-artistice) și diverse profesii.

5. Dinamica cercetării

Cunoașterea factorilor de risc necesari pentru finalizarea acestei teze de doctorat pe o astfel de temă ne-a conferit o responsabilitate foarte serioasă, în special în procesul de implementare a unei metodologii de cercetare adecvate. Cercetarea a ridicat problematici și reflecții pe care inițial nu le-am luat în considerare, dar pe măsură ce am progresat, am înaintat cu prudență și analiză amplă. Acest lucru ne-a determinat să interogăm literatura de specialitate relevantă pe tema cercetării, fundamentele teoretice și alte cercetări convergente cu tema noastră. A fost efectuată o analiză a teoriilor și cercetărilor anterioare legate de subiect, acest demers constituie fundamentul teoretic al tezei. Prin urmare secțiunea este destinată delimitărilor, conceptualizărilor și definiții termenilor cheie cu care am operat pe parcursul procesului.

Propunem o metodologie similară unei diagrame radiografice-panoramice a transversalității artistice în artele performative, structurată pe două axe: calitativă și cantitativă, cu un echilibru atent al prezenței acestora pe parcursul cercetării. A fost realizat un studiu comparativ în domeniile relevante prin intermediul transversalității artistice, ceea ce înseamnă că investigațiile metodologice și experimentele artistice de laborator planificate au reușit să construiască studiul intersecției dintre practicienii artelor spectacolului și teoreticienii contemporani specializați în artele performative ale secolului XXI.

Dintr-o perspectivă a designului artistic, cercetarea a reușit să identifice, să diagnosticheze și să implementeze rețete constitutive care generează creații transversale. În același timp, ne-am propus să creem un ghid cu exemple de creații hibride utilizabile în domeniul artelor performative. Prin argumentarea sa științifică, ghidul poate deveni (în timp și în funcție de context) un suport de lucru pentru artiștii și cercetătorii care caută acest tip de formare și exercițiu creativ în artele performative contemporane și nu numai.

În ceea ce privește implementarea și integrarea metodei tehnicii corporale propuse de această cercetare în sistemele educaționale existente, odată fundamentată științific, aceasta poate fi utilizată ca metodă de lucru în centrele universitare de către cei care pot să ofere artiștilor de performance din secolul XXI oportunități de a se reuni în jurul unor creații inovatoare și de a continua arta prin creștere, răspândire, totul într-un mod voluntar, progresiv.

O creație artistică poate reflecta o imersiune în transversalitate prin direcțiile și deciziile sale. Gestionarea unei cariere artistice multifacetate va implica frecventarea transversalității, practicarea acesteia sau chiar inventarea ei, în funcție de factorii implicați.

Unul dintre fundamentele angajamentului artistic transversal se bazează pe ideea că «*Unitatea face puterea*», în **primul capitol** intitulat **TRANS – Dincolo de conceptualizare**; acest proverb, a cărui rezonanță își găsește un ecou profund în acest tip de traiectorii. Acolo unde proverbul își capătă întreaga forță este propria contextualizare, direct aliniată cu mediul, condițiile politice și teritoriile în care se desfășoară proiectele, iar artistul îi preia contururile. Aplicat artei, acest concept de transversalitate sugerează că fuziunea dintre diverse discipline nu numai că poate îmbogăți experiența artistică, ci o poate face și relevantă în societatea de astăzi. Aceasta nu este doar o alegere estetică, ci și o necesitate pentru a reflecta complexitatea lumii. Prin urmare, această teză își propune să exploreze transversalitatea artistică în procesul creativ contemporan al secolului XXI. Observând exemple istorice și actuale, vom încerca să înțelegem cum practicile transversale influențează creația, definesc noi estetici și favorizează apariția unor noi dinamici colaborative.

Ca parte a acestei cercetări, ne-am structurat analiza în jurul mai multor axe:

1. Interdisciplinaritate, pentru a observa cum artiștii combină diferite discipline artistice pentru a crea opere hibride?

- cei care au deschis calea mișcărilor artistice transversale din diferite curente, cum ar fi Bauhaus, Suprarealismul sau Fluxus. Colaborări artistice, pentru a înțelege cum artiștii depășesc granițele disciplinare prin colaborarea cu alte domenii (știință sau tehnologie).

2. Tehnologie și artă, care demonstrează cum noile tehnologii redefinesc creația artistică contemporană?

- contexte culturale și sociale, care desemnează modul în care transversalitatea artistică reflectă schimbările societale actuale. Cum percepe publicul și instituțiile de artă aceste noi forme de artă?

Deși istoria a dovedit deja relevanța abordărilor transversale, încercarea noastră va fi să încercăm să teoretizăm acest fenomen, bazându-ne pe experiențe artistice și pe unele dintre intersecțiile sale disciplinare. Această abordare metodologică ne permite să analizăm modul în care transversalitatea este încorporată în creația contemporană și implicațiile sale estetice și filozofice subordonate.

Ne putem astfel întreba dacă figuri istorice, precum Leonardo da Vinci, ar fi recunoscut și validat transversalitatea secolului XXI, având în vedere propriul său talent polifactic din timpul Renașterii. În mod similar, artiști contemporani precum John Cage și La Ribot ilustrează perfect această abordare transversală, îmbinând mai multe forme de exprimare în creațiile lor. Acești artiști demonstrează cum hibridizarea disciplinelor ne permite să depășim granițele tradiționale și să deschidem noi orizonturi creative.

Această cercetare își propune să exploreze punțile, influențele reciproce și dialogurile care se țin între diferite domenii artistice, propunând în același timp un cadru teoretic capabil să structureze această efervescentă. Bazându-ne pe exemple concrete și pe lecturi comparative, vom încerca să

arătăm în ce fel această transversalitate reînnoiește elanul creativ, în rezonanță cu mutațiile tehnologice și culturale contemporane și, de ce nu, cu cele viitoare.

Ne concentrăm totodată pe ideea că arta contemporană nu se limitează la fuziunea diferitelor medii, ci își reinventează constant modurile de exprimare, la intersecția dintre discipline și culturi. Prin punerea în aplicare a unei metodologii analitice și explorarea unor opere semnificative, sperăm să aducem o nouă perspectivă pertinentă asupra acestui fenomen al creației artistice din secolul XXI.

Această lucrare doctorală se înscrie, astfel, într-o dublă abordare: pe de o parte practică (prin mărturia și analiza unui parcurs artistic compus din proiecte marcate de această logică transversală), și pe de altă parte teoretică (prin explorarea științifică a dinamicilor transversale). Transversalitatea artistică nu este un simplu efect de modă: ea se impune ca un veritabil motor de reflecție și de acțiune pentru cei care caută să regândească modurile de creare și concepere artistice, astăzi.

Această introducere propune chestionarea mizelor transversale ce țin de transformare ba chiar de deplasare. Revenind asupra originilor sale pentru a înțelege mai bine dezvoltarea sa actuală, vom încerca să schițăm direcții de răspuns la întrebarea-cheie a acestei cercetări: în ce mod, transversalitatea, redesenează cadrul proceselor de creație artistică în secolul XXI?

Încă din secolul trecut, apar noi expresii ale corpului în mișcare, el se dezbracă de codurile clasice pentru a se alimenta din alte practici. Figuri precum Isadora Duncan, Merce Cunningham sau Pina Bausch reinventează dansul, punându-l în rezonanță cu muzica experimentală, artele vizuale, gândirea critică sau poezia. Această logică nu se aplică doar dansului: ea străbate și teatrul, acolo unde spirite transgresive precum Antonin Artaud, Jerzy Grotowski sau Robert Wilson chestionează fundamentele scenei, introducând noi elemente precum ritualul, performance-ul, compozițiile vizuale sau spiritualitatea.

Aceste abordări au deschis noi câmpuri ale posibilului: perspective în care corpul, textul, imaginea, sunetul și gestul coexistă într-o formă de expresie plurală și sensibilă. Chiar și în prezent, artiști ca Boris Charmatz sau La Ribot continuă acest drum, îmbinând dansul, video-ul, instalația și performance-ul, reușind creații în continuă mutație. Această manieră de a concepe arta chestionează atât formele cât și funcțiile acesteia (forma și fondul), reinventând legăturile dintre artist, operă și spectatori într-o lume în permanentă mișcare.

În teatru, aceeași logică conectează textul, jocul, spațiul și privirea într-o tensiune continuă între discipline. Totuși, secolul XX aduce forme și mai transversale, care interoghează rolul actorului și relația acestuia cu alte discipline.

În acest sens, îl avem pe celebrul Antonin Artaud care susține în «Teatrul și dublul său» un act total, inspirat din ritualuri, unde cuvântul nu mai este central, devenind doar un element printre altele. Astfel, el va influența puternic practicile performative contemporane.

Grotowski și «Teatrul sărac» pun actorul în centrul creației, abolind granițele dintre joc, performanță fizică și spiritualitate; controversatul Robert Wilson, care fuzionează teatrul, dansul, artele vizuale și muzica pentru a crea opere imersive, spațiul lui scenic devine o instalație artistică în sine.

Formele teatrale actuale, precum anumite creații ale colectivului «Rimini Protokoll »¹ sau «Chiens de Navarre »², integrează aspecte documentare, video sau elemente performative, întărind astfel transversalitatea în lumea artei spectacolului.

Pentru a avansa în definirea conceptelor constitutive ale transversalității, vom recurge adesea la noțiunea de «performance». Un cuvânt adesea deranjant, provocator, folosit pentru a desemna forme nedefinite și rare de acte artistice sau pseudo-artistice.

Un concept totodată fondator pentru transversalitate, performance-ul constituie unul dintre cele mai fertile terenuri ale hibridării disciplinelor. Apărut din avangardele secolului XX, acesta se inspiră din dans, teatru și arte plastice pentru a interoga limitele corpului și ale prezenței scenice. Menționând rapid trei pionieri ai performance-ului din secolul XXI, subliniem importanța acestui amestec și apariția unor forme deja hibride în însăși rădăcina lor:

A) Marina Abramović își pune propriul corp în scenă în opere care estompează granițele dintre arte plastice, teatru și ritual.

B) Joseph Beuys consideră performance-ul ca pe un act sculptural și politic, care depășește simpla execuție devenind o practică socială și conceptuală.

C) Matthew Barney concepe performance-uri cinematografice în care dansul, sculptura și regia coabitează într-un limbaj plastic unic.

Astăzi, scena contemporană abundă în practici performative unde se intersectează video, dans, instalație și interactivitate. Artiști precum Anne Teresa De Keersmaeker sau Romeo Castellucci propun și ei opere care estompează orice ierarhie între disciplinele artistice.

Devenim astfel nevoiți să gândim transversalitatea artistică nu ca pe o simplă alăturare de medii sau discipline, ci ca pe un fenomen structural ce reflectă o schimbare profundă în paradigmele creației contemporane.

Totul poate fi pus sub semnul întrebării.

O adevărată formă de libertate, dar oare ea antrenează o serie de responsabilități?

În acest spectru teoretic și practic al creației actuale, interdisciplinaritatea apare aproape ca un arbitraj³ între transgresiune și transversalitate. Încă de la primele sale manifestări în formele contemporane, interdisciplinaritatea a evoluat pentru a deveni o abordare integrată și dinamică, adaptată provocărilor complexe ale secolului XXI. Prin fuziunea metodelor, perspectivelor și competențelor din diferite discipline, ea permite nu doar soluții mai inovatoare, ci și stimulează noile forme de creativitate.

De aici decurge și subtitlul tezei noastre: „Uniunea face puterea » o forță generatoare de noi contexte artistice. Evoluția actuală accentuează importanța colaborării, cooperării și a unei integrări asumate și voluntare a diferitelor tipuri de cunoaștere, într-o lume în care problemele, dar și oportunitățile, cer o abordare transversală. Această capacitate interconectată de a înțelege și măsura

¹ Colectiv artistic cu sediul în Berlin, fondat în 2000 de Helgard Haug, Stefan Kaegi și Daniel Wetzel. Grupul este recunoscut pentru creațiile sale care îmbină teatrul, performance-ul și documentarul, căutând să depășească formele tradiționale ale spectacolului viu.

² Companie franceză de teatru nonconformist, situată adesea la granița dintre farsă, performance, happening și improvizație.

³ În acest context, „arbitrajul” este înțeles ca mediere, conciliere între extreme.

realitățile relevante, alături de beneficiile lor, funcționează asemenea unui laborator de cercetare și experimentare continuă, în care se observă, se creează, se inovează și se largesc orizonturile (adesea stagnante sau conduse pe o singură linie). Astfel, fenomenul capătă o formă recognoscibilă de evoluție îmbogățitoare, alimentată de aceste practici care, prin însăși natura lor, presupun interacțiunea.

Traectoria interdisciplinară reflectă o căutare continuă de înțelegere a problemelor complexe și multidirecționale cu care ne confruntăm în lumea contemporană, mobilizând resursele cognitive, metodologice și creative din diverse domenii. În știință, interdisciplinaritatea a devenit esențială pentru abordarea temelor legate de schimbările climatice, biotehnologie sau științele sociale. Structurile rigide și separările între domenii nu mai funcționează, iar rezultatele inter- și transdisciplinare devin tot mai vizibile. Cercetătorii colaborează acum pentru a dezvolta soluții inovatoare, folosind metodologii combinate din mai multe discipline, pentru a face față provocărilor prezentului.

Fie că vorbim despre fuziuni de stiluri și influențe culturale, despre teme legate de migrație și identitate sau despre colaborări transfrontaliere, toate acestea ne conduc către fenomenul globalizării. Numeroși artiști contemporani se inspiră din elemente vizuale și sonore provenite din diferite culturi, transformându-le în instrumente narrative născute din această interculturalitate. În urma acestui demers de creație democratică, se nasc operele hibride, în care estetici provenind din culturi distincte pot coexista și interacționa.

De exemplu, artiști ca Yinka Shonibare (care abordează impactul migrației prin materiale și simboluri hibride) sau El Anatsui (care lucrează cu materiale reciclate pentru a relata povești despre identitatea africană și globală) încorporează această dinamică interculturală în propriul lor proces creativ.

Artiștii contemporani explorează frecvent teme legate de exil ilustrând provocările ridicate de interculturalitate. Devine aproape firesc ca în discuțiile despre creația artistică actuală problematica identității să se afle în centrul demersului creator. Ca spațiu al transformării asumate, creația artistică devine o formă de reflecție asupra modului în care culturile interacționează și modelează identitatea, în special pe cea colectivă. Această identitate colectivă este cea care va contribui la apariția unor noi estetici interculturale. Schimburile interculturale facilitează, astfel, experimentarea unor forme noi de expresie artistică, cele care transcend granițele naționale sau etnice.

Pentru a susține această reflecție asupra interculturalității, considerăm că educația interculturală este un mijloc de a cunoaște valorile diferitelor culturi care coabitează pașnic. «Această educație este rezultatul procesului de migrație și al alterității, precum și al bazelor de cercetare privind impactul acestor fenomene în cadrul școlilor și al familiilor cu membri de diferite origini etnice»⁴.

⁴ Inspirație din modelul propus de Anastasia Dumitru și Aura Văceanu în tratatul lor despre Interculturalitate și interdisciplinaritate în educație, la ediția universitară din București, apărută în 2010.

Ca orice progres, fazele seamănă între ele și implică momente de strălucire, controversă și rupturi. Aceasta conduce inevitabil la transgresiune, un subiect/concept delicat care potrivit multor specialiști, este situat între violarea și pervertirea gândirii.

Tranziția de la interculturalitate la transversalitate se face adesea prin procese radicale, precum cel al transgresiunii. Ar putea fi aceasta doar o etapă trecătoare, un pas necesar prin transgresiune pentru a putea accesa forme noi?

Între violare și interogare există totuși o diferență majoră, motiv pentru care dozajul transgresiunii în creațiile artistice hibride ale secolului XXI este moderat (uneori chiar inexistent), întrucât transversalitatea asigură intersectarea disciplinelor și schimbul de perspective, permițând astfel apariția unor noi formate artistice.

Un act provocator care «scandalizează»... un proces sau chiar un subiect, cu scopul de a accelera schimbările vizate la toate nivelurile de înțelegere.

«Ar trebui să încercăm să recunoaștem o experiență esențială pentru cultura noastră de gen?

O experiență a finitudinii și a ființei, a limitei și a transgresiunii?

Care este spațiul propriu al acestei gândiri și ce limbaj îi poate fi atribuit?

Fără îndoială că nu are modelul, fundamentul, comoara însăși a vocabularului său în nicio formă de reflecție definită până acum, în niciun discurs deja rostit. Ar fi oare de ajutor să spunem, prin analogie, că ar trebui găsit pentru transgresiv un limbaj care să fie ceea ce dialectica a fost pentru contradicție?

Poate că este mai bine să încercăm să vorbim chiar în golul eșecului acestui limbaj, acolo unde cuvintele lipsesc, unde subiectul care vorbește dispare, unde spectacolul se prăbușește în ochiul publicului.» (Michel Foucault, *Préface à la transgression*, 1991, p. 5)

Această reflecție ne invită, într-adevăr, să reflectăm asupra unei explorări profunde a modului în care înțelegem și ajungem să exprimăm experiența umană, în special în ceea ce privește limitele și excesele. Aceasta ne invită la o reevaluare a modului în care percepem și trăim limitele umane prin intermediul artei.

Explorând temporalitatea, transgresiunea și limbajul insuficient, artiștii creează opere care pun sub semnul întrebării normele existente și oferă perspective noi asupra experienței umane. Aceste opere devin rezultat al întâlnirii dintre corp, spațiu și limbaj, unde fisurile limbajului devin oportunități pentru explorarea limitelor și posibilităților expresiei artistice.

Aceasta este, de altfel, linia de gândire pe care transversalitatea o urmărește pentru a atinge această exigență, ba chiar o multitudine de posibilități în ceea ce privește formatele hibride artistice.

Și dacă societatea de astăzi devine tot mai perversă tocmai pentru că se servește de această transgresiune?

Acești doi termeni se regăsesc adesea într-o zonă de conflict, se instrumentalizează reciproc, și astfel (din perspectiva noastră) apare interdisciplinaritatea (omniprezentă în domeniul artelor performative).

Vom împrumuta definiția din American Heritage Dictionary, care, în contextul nostru, se potrivește cel mai bine: «*integrarea conceptelor, teoriilor, metodelor și practicilor din diverse*

discipline pentru a înțelege și rezolva mai bine problemele care nu pot fi abordate în mod adecvat printr-o singură disciplină »⁵ pentru a sublinia importanța acestei voințe de a aduce soluții în artele performative.

Dacă există o disciplină care implică colaborarea între mai multe axe academice sau profesionale, aceasta este practica încrucișării artistice, care combină și integrează tehnici și limbaje diferite în cadrul unei singure opere cu perspective artistice distincte.

Așadar, transversalitatea își propune să creeze formate performative care depășesc genurile artistice tradiționale. Pentru aceasta, problema transgresiunii intervine pentru a ne permite să trecem de la interdisciplinaritate ca exercițiu de creație artistică la transversalitate.

Sau poate aceasta ar putea deschide câmpul «transgresalității »?

Iată un concept «propus» pentru a încerca să emitem o sinteză conceptuală sub forma unui proces care nu doar că depășește granițele deja cunoscute (transgresiune), dar o face prin combinarea unor practici artistice și științifice diferite (transversalitate).

Acest concept ar implica o abordare care pune sub semnul întrebării nu doar limitele stabilite, ci și frontierele dintre disciplinele artistice, generând astfel forme noi de expresie care contestă atât convențiile artistice, cât și separările disciplinare.

Am putea considera drept un context generator de transversalități nevoia unei societăți conectate ; căutările ei, neliniștile, valurile de interconectare a cunoașterii, dar și realitatea sa decuplată în același timp. Adică, aceste contraste pot favoriza inițiativa și creațiile unor spații și contexte care funcționează tocmai pornind de la transversalitate.

Artiști și cercetători reuniți prin valori comune și o viziune transversală compun acest panorama al artelor performative, permițând astfel crearea unor proiecte care integrează arta vizuală, designul și tehnologiile digitale. Și ei răspund unor norme și realități economice care facilitează instalarea acestor spații și a unor linii de finanțare pentru proiectele lor diverse.

Centrele de creație colectivă, rezidențele artistice în spații de lucru pentru proiecte transdisciplinare, cooperativele artistice internaționale sunt adesea locuri propulsate de o realitate politică și de anumite frustrări ale celor care nu sunt ascultați în alte părți; acestea trasează un parcurs clar spre implementarea unor instituții culturale interdisciplinare, bienalele de artă (un foarte bun exemplu), centrele de artă contemporană etc., care vor forma acest univers al contemporaneității artistice.

Toate aceste formate hibride depind (după cum s-a menționat anterior) de un context social, istoric și mai ales politic.

O altă fisură generatoare de transversalitate ar fi diversitatea formelor de finanțare. Acestea sunt cele care permit subvenționarea festivalurilor sau a centrelor culturale care explorează intersecțiile dintre arta în forma ei clasică și noile tehnologii.

Iată câteva dintre acestea, la nivel european:

a) Fondul European de Dezvoltare Regională (FEDER)

⁵ Subînțeles aici prin creații artistice, modele de lucru în inter-fluctuație.

b) Programul Europa Creativă – un instrument remarcabil, bogat și apreciat de către inițiatorii proiectelor transversale, întrucât reprezintă un vector de promovare a cooperării transnaționale și interdisciplinare în sectorul cultural. Subvențiile pentru proiectele artistice transfrontaliere sunt ideale pentru a integra mai multe discipline și implică parteneri din diferite țări europene. Ele sunt în prima linie pentru aceste finanțări.

c) Fondurile Regionale de Cultură din Franța

d) Subvențiile Naționale pentru Arte din Canada (Canada Council for the Arts)

În toate aceste contexte enunțate, politicile culturale teritoriale susțin transversalitatea și încurajează inovația artistică prin finanțarea formelor care transcend granițele disciplinare tradiționale. Aceste politici recunosc valoarea practicilor artistice interconectate și încearcă să sprijine inițiativele care combină domenii variate, fie ele artistice sau culturale.

Contextul generator de transversalitate poate fi prezent chiar și în format televizat, de exemplu, întrucât aceste formate doresc să se adreseze publicului larg și să folosească mass-media pentru a arăta rolul artei și impactul ei în societate.

Pentru a nu pierde din vedere diversitatea contextelor implicate în acest exercițiu de identificare a conținuturilor transversale, extindem cercetarea și asupra altor medii la fel de puternice, care permit atingerea unei audiențe maxime, și propunem analiza rețelelor sociale percepute din această perspectivă.

Sunt rețelele sociale percepute ca o nouă platformă financiară, finanțată sau finanțabilă?

Permit oare platformele de streaming precum YouTube sau Vimeo difuzarea de creații artistice care combină video, muzică și performance?

Oferă Instagram sau TikTok oportunități pentru proiecte artistice experimentale care combină medii diferite?

Fără a insista prea mult pe subiect, chiar dacă suntem conștienți că aceste rețele invadează societatea noastră actuală, considerăm că ele reprezintă un risc de a înlocui (aproape) creierul uman și, implicit, creativitatea.

Observăm că rețelele sociale, atunci când dispun de finanțări adecvate, permit comunicarea și monetizarea anumitor proiecte transversale; avantajul este și de partea echipelor de formatori, care se află adesea la distanțe geografice considerabile.

Contextul artistic generator de transversalitate este caracterizat aici prin capacitatea de a reuni discipline, tehnologii și practici variate pentru a crea noi formate de opere inovatoare.

Prin intermediul acestui bias cognitiv⁶, propunem o analiză echilibrată pentru a evalua avantajele și dezavantajele existenței rețelelor sociale atunci când vorbim despre practici și stimularea transversalității⁷, făcând acest termen mai accesibil publicului larg (cel care nu este neapărat vizat de practicile artistice și nici interesat de cultura generală în domeniu).

⁶ Proces ce enotă o tendință sistematică a gândirii de a interpreta greșit informațiile; în acest context, autorul subliniază faptul că rețelele sociale sunt adesea analizate prin lentile deformante.

⁷ Surprins aici drept un nod între discipline, domenii, publicuri sau spații care în mod tradițional sunt separate.

Pornind de la această ipoteză a ambivalenței acestui instrument al transversalității artistice, considerăm că, în această eră digitală, rețelele sociale se impun ca dispozitive hibride⁸ de înaltă tehnicitate, capabile să reunească discipline, publicuri și teritorii altădată izolate. Facilitând comunicarea instantanee, colaborarea la distanță și circulația conținuturilor, aceste platforme constituie un adevărat catalizator al transversalității artistice.

Un exemplu clar îl reprezintă proiectul #DanceAnywhere⁹, care a permis dansatorilor de pe diferite continente să se filmeze în spații publice, apoi să-și sincronizeze mișcările printr-un montaj video și să difuzeze rezultatul pe canalul YouTube. Acest tip de inițiativă demonstrează cum rețelele sociale pot deveni spații unde practicile artistice se întâlnesc și se inventează colectiv, în ciuda distanțelor geografice.

Însă această deschidere ridică și limite structurale și etice majore. Pe de o parte, algoritmi de vizibilitate¹⁰ (în special cei de pe TikTok, Instagram sau YouTube) favorizează o logică a viralității bazată pe scurtime, accesibilitate și emoție instantanee. «Asta tinde să standardizeze formatele, să niveleze complexitatea conținuturilor și să încurajeze o estetică a scroll-ului rapid, puțin compatibilă cu intensitatea reflexivă adesea necesară artei transdisciplinare». (Baek, Miwon, *Nam June Paik and the Video Art Legacy on Instagram*, 2021, p. 45). De exemplu, proiecte experimentale complexe, precum cele ale companiei Rimini Protokoll¹¹, care îmbină teatrul documentar cu tehnologii interactive, au dificultăți în a-și găsi locul pe aceste platforme, deoarece receptarea lor necesită timp de imersiune și decodare, lucru pe care formatul rețelelor sociale nu-l permite întotdeauna. La aceasta se adaugă faptul că efortul de a te documenta și de a apela la cunoștințe generale sau repere culturale lipsește adesea consumatorului.

Pe de altă parte, modelul economic al acestor platforme, bazat pe atenția ca resursă umană, obligă fiecare artist să se transforme într-un micro-antreprenor. Nu mai este suficient doar să creezi, ci trebuie să produci în mod continuu, să devii vizibil, partajabil și monetizabil, să-ți găsești singur publicul țintă și contractele. Această transformare a creatorului în „community manager al propriei imagini” are consecințe nu doar asupra sănătății mintale, ci și asupra calității creației și, din păcate, asupra longevității proiectelor artistice. Așa cum subliniază Byung-Chul Han, «într-o societate a transparenței, presiunea de a te face vizibil produce o formă de violență blândă: auto-expunerea înlocuiește contemplația, iar performanța înlocuiește ființa » (Han, Byung-Chul, *La société de la transparence*, PUF - Presses Universitaires de France, 2012, p. 87).

Chiar dacă rețelele sociale constituie instrumente puternice pentru stimularea conținuturilor artistice transversale, ele impun totodată o exigență capitalistă care dictează ritmul monetizării în funcție de impactul măsurat. Aceasta poate deturna finalitățile critice, politice sau poetice ale artei, de aceea este necesar să navigăm prin aceste spații cu luciditate, dezvoltând practici conștiente și

⁸ Tehnologie care combină funcții multiple (comunicare, creație, difuzare etc.).

⁹ Proiect inițiat de Beth Fein în 2005, performance artistic global în spații publice, sincronizat la nivel internațional prin internet.

¹⁰ Formule informatice care determină ce conținut apare în feed-ul utilizatorului pe rețelele sociale.

¹¹ Companie germană de teatru care explorează documentarul scenic și interacțiunea cu publicul.

strategice. Cu alte cuvinte, această condiție face din transversalitate o evadare posibilă din logica mercantilă, un instrument de subversiune și deschidere către forme noi, un instrument pentru inovație, nu un rezultat financiar rentabil.

Această avertizare este semnalată din ce în ce mai frecvent, fiind deja demonstrat că tehnologiile oferă artiștilor și cercetătorilor acces la instrumente extrem de puternice. De exemplu, vectorizarea¹² permite transformarea gesturilor, formelor sau datelor complexe în imagini exploatabile. Este o adevărată revoluție care deschide câmpuri de creație până acum neexplorate. Dar în spatele acestei promisiuni de inovație există un cadru (adesea invizibil) în care logica productivității domină piața. Acest cadru, susținut de interese economice și tehnologice, riscă să orienteze arta spre o formă de uniformizare, care amenință să-i șteargă dimensiunea critică, politică și poetică.

La ce bun, atunci? Să luăm un exemplu simplu: pe majoritatea platformelor de difuzare a artei digitale, algoritmi favorizează conținuturile care generează cele mai multe vizualizări sau interacțiuni.

Care ar fi riscul, deci? Ca operele mai experimentale, mai angajate, să fie marginalizate pentru că nu se încadrează în acest model «rentabil». Standardizarea formatelor care funcționează absoarbe un număr incalculabil de conținuturi în același tipar creat de algoritmi. Sau, mai grav, în cazul spectacolului live, anumite dispozitive de captare și analiză numerică pot reduce bogăția mișcării la o serie de cifre și parametri, uitând încercătura emoțională pe care o poartă fiecare gest. Ce mai rămâne viu în acel produs artistic, în cele din urmă? El își pierde din valoare tocmai în dorința de a se face vizibil. Așadar, riscul apare în momentul difuzării și al dorinței de a deveni viral. Asta se întâmplă adesea în detrimentul operelor artistice catalogate drept «sărace» deoarece lipsesc aspectele tehnologice sau utilizarea mediilor digitale (fără a lua în calcul faptul că alegerea de a nu folosi tehnologia poate fi deliberată).

Asta înseamnă că noile formate artistice nu se mai mulțumesc să producă doar opere de artă, ci aspiră să implementeze practici de viață, moduri constructive de a te angaja cu lumea și de a o transforma.

«Mama»¹³ performance-ului care ilustrează în mod special acest tip de angajament față de lume insistă asupra faptului că arta nu ar mai trebui să se limiteze la producții exploatabile, ci să trăiască procesele și să le plaseze în centrul societăților noastre. Un exemplu emblematic al acestui gen de format este «The Artist Is Present»¹⁴. În această lucrare, Marina Abramović stă nemișcată și tăcută ore întregi într-un muzeu, invitând vizitatorii să se așeze în fața ei și să stabilească un contact

¹² Proces de conversie a datelor analogice în formate digitale vectoriale (matematizabile și reutilizabile în software-uri creative).

¹³ Marina Abramović, pionieră a artei performance, numită astfel de către criticul Hans Ulrich Obrist.

¹⁴ Creație performativă semnată de Abramović și prezentată în 2010 la MoMA New York, considerată un moment definitoriu în arta contemporană.

vizual. Acest gest simplu, dar profund, creează un spațiu al întâlnirii și introspecției, transformând actul artistic într-o practică de viață care explorează prezența, vulnerabilitatea și conexiunea. Angajând direct publicul în această experiență, Abramović folosește performance-ul ca pe un mijloc de a explora și transforma interacțiunile umane și relația dintre artist și lume.

Direcția mișcării, precum și permeabilitatea sau chiar atingerea subtilă între discipline, limbi și estetici permit transversalității să explodeze categoriile fixe ale artei (pictură, dans, muzică, teatru, video) și să producă forme hibride, adesea inclasabile, care pun sub semnul întrebării grilele tradiționale de receptare. Această operațiune conduce la un teren fertil de experimentare, unde conceptele de autor, operă, spectator și mediu sunt profund interogate. Astfel, unele proiecte artistice pot apărea sub forma unor performance-uri, deși sunt mai degrabă instalații multimedia sau compoziții scenice orchestrate, înghețând actul artistic într-o repetiție controlată, ba chiar într-o simplă simulare a evenimentului. Pericolul imposturii apare atunci când postura performativă este revendicată fără riscul, incertitudinea sau expunerea care definesc această formă. De exemplu, anumite videoclipuri „performative” difuzate pe Instagram sau TikTok, unde vedem un corp în mișcare într-un spațiu urban, țin mai degrabă de un clip estetic decât de un performance în sensul dat de Marina Abramović sau Vito Acconci, unde timpul real, suferința sau prezența frontală sunt constitutive operei.

Pe de altă parte, creațiile colective, precum cele ale grupului Rimini Protokoll¹⁵ sau anumite piese ale lui Boris Charmatz¹⁶, operează adevărate acte transversale între teatrul documentar, coregrafie și participarea publicului. În aceste cazuri, transversalitatea este pusă în slujba unei reflecții critice asupra formelor artistice și asupra modului în care ele sunt receptate, fără a se ascunde în spatele cuvântului «performance» folosit ca o acoperire a unui conținut estetic incert.

Ambiguitatea denumirilor devine astfel un teren fertil, dar riscant, în care doar o conștientizare profundă a codurilor pe care le deturnăm poate legitima inovația. În absența acesteia, transversalitatea devine confuzie, iar opera își pierde din lizibilitate, ba chiar din legitimitate.

Pentru ca o creație transversală să își păstreze forța artistică, ea trebuie să-și asume clar modul în care se adresează publicului. De asemenea, trebuie să țină cont de temporalitățile și limbajele sale. Granița dintre creație și performance nu trebuie să dispară, ci să fie gândită cu atenție.

A ști să faci, a ști să simți, a ști să măsoară și a pune în practică transversalitatea ca o călătorie globală¹⁷ prin toate domeniile implicate în procesul de creație, înseamnă a respecta mecanismele și nevoile fiecărui domeniu, în funcție de folosințele sale și de contextul în care se află.

A adopta transversalitatea ca o „călătorie globală” (în sensul de artă totală) înseamnă a înțelege creația ca pe un spațiu de circulație rezonabil și respectuos, unde fiecare domeniu (fie că este vorba despre dans, muzică, scenografie, tehnologii digitale sau narațiune) își păstrează specificul, dar este

¹⁵ Colectiv artistic german, cunoscut pentru spectacolele sale de teatru documentar cu participare reală a „experților de viață” (persoane obișnuite în locul actorilor profesioniști).

¹⁶ Coregraf francez contemporan, cunoscut pentru explorarea formelor experimentale și pentru „muzeul dansului” ca concept spațial.

¹⁷ Metaforă a integrării tuturor dimensiunilor artei în practici transversale coerente și respectuoase.

pus în rezonanță cu celelalte. Acest dialog are sens doar dacă este înscris într-o intenție coerentă, ajustată proiectului, destinatarilor săi, și temporalităților de producție și recepție.

Modul în care funcționează mecanismele în domeniul artistic face referire la procesele de acțiune și la dinamica lor internă. Prin urmare, acestea pot fi considerate un rezultat în sine. Acest lucru implică și tehnici de creație, finanțare a producției, distribuție și interacțiune cu publicul. Mecanismele de funcționare includ relațiile dintre diferiți actori din domeniu (artiști, instituții, critici, public), precum și normele și regulile privind direcția de creație a operelor artistice.

Revoluție sau dispersie?

Efemer sau perenitate?

Iată întrebările pe care ni le ridică transversalitatea în fața acestei complexități funcționale.

În al **doilea capitol** intitulat *Transversalitatea – instrument metodologic*, am adoptat o abordare interdisciplinară și transversală, articulată în jurul analizei formelor post-dramatice, performative și hibride, pentru a redefini alte contururi ale teatrului. Într-un context de reevaluare a cadrelor estetice clasice, acest studiu propune o interogare asupra transformărilor faptului teatral, printr-o prismă teoretică și metodologică orientată spre transversalitate.

Acest cadru teoretic se ancorează în lucrările semnate de Félix Guattari, Gilles Deleuze, Michel Foucault, dar și în reflecțiile provenite din gândirea complexă a lui Edgar Morin, alături de alte studii culturale privind operele emergente.

Pentru aceasta, ni se pare important să ne sprijinim pe un registru cunoscut și bine documentat (în parte trăit chiar prin practica operelor citate de-a lungul lucrării). Aceste studii de caz provin din companii artistice internaționale precum Pina Bausch, La Ribot, Isadora Duncan, Angélica Liddell, din experiențe aparținând teatrului immersiv, documentar sau participativ, dar și din practici aflate la granița dintre teatru și arta vizuală.

Obiectivul este dublu: pe de o parte, să propunem o tipologie clară a formelor transversale, pe de altă parte, să evaluăm valoarea analitică și critică a transversalității ca instrument metodologic în studiile teatrale.

Grație acestei inițiative științifice, putem interoga capacitatea acestui concept de a reflecta asupra fenomenelor complexe, instabile și adesea inclasabile.

În cele din urmă, această abordare urmărește să contribuie la o restructurare metodologică a studiilor teatrale, printr-un demers care combină rigurozitatea analitică, deschiderea interdisciplinară și angajamentul lucid și just față de transformările peisajului scenic contemporan al secolului XXI.

Mai mult decât atât, metodologia propusă va permite o explorare profundă a provocărilor contemporane: locul spiritualității, al ritualității, al occidentalității și al orientalității, printr-o analiză fină a practicilor teatrale și performative care interoghează, deconstruiesc și redifinesc aceste teme. A «distrage doar de dragul de a distruge» nu este interesant așadar, metodologia devine axul științific necesar pentru a restabili echilibrul în cercetarea efectuată și în desfășurarea acesteia pas cu pas.

Transversalitatea poate acționa tocmai ca un instrument critic pentru structurile de putere care guvernează lumea artei și a culturii. Ea permite înțelegerea normelor și instituțiilor care

influențează producția teatrală, în timp ce reprezintă un teren de confruntări, acolo unde pot apărea discursuri subversive și marginale.

Transversalitatea devine, astfel, o postură de gândire, o modalitate de ocupa un loc în lume. Ea leagă invizibilul dintre artiști ca receptacule la distanță, recunoscând direcții conceptuale și experiențe întrupate, ale tuturor celor care transversalizează practica lor artistică. Ghidul acestui act este asigurat de rigurozitatea științei și puterea imaginarului. Ea creează condițiile pentru un dialog între discipline și străbate straturile realului fără a se închide în ele. Deplasează granițele stabilite, refuză compartimentările între arte, practici, teorii, instituții și, mai ales, cele impuse corpului.

Ea devine astfel un spațiu al nesupunerii, o formă de rezistență la reducerea posibilului, o modalitate de a locui complexitatea, fără a cădea într-un comunitarism sau în simptome sectare.

Fiecare dintre figurile evocate în genealogia metaforică a rețelei artistice de transversalitate răspândite devine un actor al unei cartografii poetice a creației. Această țesătură de subiectivități și căutări multiple întruchipează rezistența față de compartimentarea artelor, statutelor și corpurilor. Este mult mai dificil să construiești fără ierarhii care au funcționat timp îndelungat. Revoluția constă tocmai în asigurarea unei permanențe combative în construcția acestei lumi.

Ce este esențial de observat în această rețea este că fiecare persoană devine un punct de trecere între epoci și universuri. Fiecare este o memorie întrupată, dar și o propunere de transformare, aceste posibile intersecții deschid o cale nouă: un șantier poetic și politic, în care arta se articulează în jurul altor funcții vitale: educația, vindecarea, transmiterea, rezistența. Transversalitatea nu este deci un efect de modă, ci o necesitate structurală într-o lume complexă.

«Arta nu este un supliment, ea este o modalitate de a locui lumea altfel, de a produce forme de viață.» (Élie During, *Temps flottants*, Bayard, 2013, p. 83).

Ceea ce vedem aici este o polifonie de prezențe și meserii. O constelație în care fiecare individ este un fragment de arhivă și un nucleu de creație. Nu ne aflăm într-o logică a fuziunii, ci într-una a dialogurilor multiple. «Transversalitatea nu este o fuziune, ci o tensiune. Ea nu unește, ci face să circule.» (Bruno Latour, *Nous n'avons jamais été modernes*, La Découverte, 1991, p. 66).

Dar ce devine arta când traversează secolele, culturile, continentele?

Să luăm spre exemplu, cuvântul «ritual». În societățile așa-zise tradiționale, ritualul este un act împărtășit, adesea codificat, situat într-un timp simbolic. El nu separă sacrul de politic, nici esteticul de etic. Odată cu modernitatea occidentală, acest ritual se estompează sau se transformă. Regăsim aceste mutații în lucrările antropologului Victor Turner, care vorbește despre liminalitate¹⁸ în *The Ritual Process* (1969): acele momente de tranziție, de trecere între două statute, momente sau spații, caracterizate prin incertitudine, transformare și ambiguitate.

Domeniu principal	Contribuții la	Concepte-cheie	Exemple de intersecții
-------------------	----------------	----------------	------------------------

¹⁸ Desemnează starea intermediară într-un rit ritual sau un proces de tranziție, în care individul se află între două stadii sociale, culturale sau existențiale. Este o fază caracterizată prin ambiguitate, indeterminare, suspendare a normelor și potențialul de transformare.

	gândirea artistică		concrete
Sociologie	Analiza contextului social al creației, poziția artiștilor, receptarea socială	Câmp (Bourdieu), Distincție, Habitus, Capital cultural	Studiile publicului cultural, inegalități în accesul la artă, politici culturale
Antropologie	Observarea practicilor culturale în situație, dimensiunea simbolică și rituală	Ritual, Liminalitate (Turner), Mit, Cultură materială	Dans ritualic amazonian (ex. Marisol Zumaeta), teatru de posesie, carnavaluri
Filosofie	Reflecție asupra sensului artei, esteticii, adevărului experienței artistice	Estetică (Kant, Rancièr), Sublim, Alteritate Teorii despre arta angajată, estetică relațională, etica creației	
Psihologie socială / clinică	Impactul grupului, rolul empatiei, terapii prin artă	Transfer, Reziliență, Rezonanță (Rosa)	Art-terapie, ateliere colective în spitale, mediere artistică în cartiere defavorizate Transmitere
Științele educației	Învățare prin sensibil pedagogii creative	Experiență, Construirea sensului, Inteligență emoțională	Ateliere transdisciplinare (dans, teatru, filosofie), proiecte artistice în școli
Istoria artei și a societăților	Evoluția formelor artistice în timp	Modernitate	Relecturarea criticilor privind miscarile artistice, reinventarea formelor clasice

Iar dacă ne îndreptăm privirea către Orient (păstrând, desigur, o postură critică față de generalizări), observăm în anumite tradiții artistice (dansul Butō în Japonia, teatrul kathakali în India, caligrafia sufită) o împletire profundă între estetic, spiritual și politic. Aici, din nou,

amestecul dintre sociologie și antropologie ne permite să descifrăm codurile invizibile și să înțelegem cum, prin artă, un obiect de reflecție poate deveni simultan gest, memorie și teritoriu.

Astăzi, în fața multiplelor mutații marcate de mobilitate, crize, rupturi și metisaj, devine urgent să gândim împreună, să încrucișăm perspective: sociologia, desigur, dar și antropologia, filosofia, psihologia socială, ba chiar și științele cognitive. În această direcție, este esențial ca meseriile și domeniile (chiar și cele aparent incompatibile) să încerce să coopereze în vederea unor soluții transversale.

Perioadă Relația artă – societate	Rolul ritualului	Exemple
Antichitate / Evul Mediu Artă sacră, ritualuri colective, funcții spirituale	Central, normativ	Teatru grec, fresce bizantine, dansuri funerare
Renaștere individului-creator, umanistă	Emergența estetică	Leonardo da Vinci, Michelangelo, teatru religios
Secolul XVIII – Luminile	Raționalizarea artei, dezvoltarea academiilor Marginalizarea ritualului	Operă, salon burghez, teatru de curte
Secolul XIX – Revoluții	Arta ca rezistență și modernitate, nașterea sociologiei	Ritualuri modernizate Realism, romantism, arte populare
Secolul XX	Ruptura formelor, căutarea autonomiei și a impactului social	Reîntoarcerea ritualului sub formă critică (performance) Dada, happenings, artă brută, artă comunitară
Secolul XXI	Hibriditate, transversalitate, interacțiune socială	Ritualuri reconfigurate, participative, întrupate Festivaluri civice, art-terapie, instalații imersive

Într-o societate în permanentă transformare, această cartografie ne reamintește că, în prezent, actul artistic nu poate fi conceput fără o abordare reflexivă bazată pe intersectarea perspectivelor disciplinare. Sociologia este o cheie fundamentală, deoarece ne îndeamnă să observăm relațiile de

putere, exclușiunile, dinamica colectivă și nevoile de expresie în contextul lor real. Acest demers artistic de dialog cu sociologia «explorează modul în care grupurile umane, ritualurile și practicile lor culturale se transformă sub efectul evoluțiilor economice, politice și tehnologice ». (Durkheim Emilie, *Formele elementare ale vieții religioase*, 1912, p. 68-69).

Un laborator viu evocat în această cercetare ar putea fi procesul de creație complexă, oferind astfel un spațiu în care se experimentează întâlniri și schimburi care integrează cunoașterea venită din alte profesii: sociologi care observă dinamica comunităților, antropologi care chestionează ritualurile, filozofi care interoghează identitatea și alteritatea.

În fața tensiunii dintre autenticitate și hibridare, putem stabili conexiuni profunde între formate artistice diverse, extrăgând punctele lor comune prin prisma transversalității. Câteva dintre axele majore identificate în capitolele anterioare trasează linii convergente între aceste mișcări artistice, într-o stratosferă globală, arătând cum, într-o geografie extensibilă de la nord la sud și de la est la vest, transversalitatea poate uni, unifica și complexifica procesele artistice.

«Artiștii aparțin din ce în ce mai puțin unei geografii anume; ei sunt, mai degrabă, între geografii, contribuind la mai multe scene simultan. Această noțiune de schimb și zonă de contact este pasionantă: artiștii traversează frontiere geografice, instituționale și disciplinare. » (Obrist, Hans Ulrich. *Comment les œuvres apparaissent aujourd'hui?* Ed. Manuella, p. 35).

Putem deduce din această afirmație că hibriditatea operelor se naște și din aceste «du-te vino-uri » ale artiștilor care jonglează cu hărți impuse de politicile culturale, în timp ce își trasează propriile hărți artistice și imaginare.«Hibridul, o problematică centrală a artei actuale într-o lume multipolară. » – De la noțiune la cultură, o evoluție a funcției și a categoriilor.¹⁹

Artistul nu se mai poziționează ca „maestru al limbajului », ci ca mediator al alterităților, ca punte între lumi disparate (Homi Bhabha, *The Location of Culture*, p. 20).

El nu «utilizează» disciplinele, ci le traversează, le contaminează, le deplasează într-o logică de dezesențializare a formelor și identităților.

Înainte de a trece la metodologia transversală pentru formarea corpurilor performative ale secolului XXI, am explorat o triadă de proiecte artistice transversale cu angajamentul unei intercomunicări transversale. Această apropiere (inclusiv prin propria noastră practică) ne conduce spre necesitatea unui laborator al corpului transversal.

Departate de a compartimenta practicile, circulația acestui tip de șantier artistic favorizează apariția unor experiențe senzoriale, intelectuale și emoționale comune: «Aceste formate intercomunicante adoptă ipoteza unei transversalități coerente, lucru dificil de obținut fără a risca impostura, respectând mecanismele fiecărui proces creativ. »²⁰

Exemple de proiecte artistice transversale analizate în anexele tezei:

A. Balul imersiv «Dracula »

B. Creația coregrafică electroacustică «ContempL »

¹⁹ Sursa: <https://journals.openedition.org/babel/4084>, consultată la 22 aprilie 2025 , 12h45.

²⁰ Maselli, Bénédicte. « Robert Filliou: l'art rend la vie plus intéressante que l'art », 2020. <https://benedictemaselli.fr/robert-filliou>.

C. Filmul documentar artistic «Acelasi loc / El mismo lugar / The Same Place » coproducție România/Franța/Mexic

Prin articularea cinematografiei, dansului și tehnologiilor imersive, aceste proiecte demonstrează că transversalitatea artistică poate crea punți sensibile și intelectuale între discipline, reînnoind astfel formele de receptare, participare și transmitere a patrimoniului cultural și artistic.

Pentru a putea observa influențele și conexiunile între diverse forme de artă, discipline artistice și domenii culturale, analiza noastră capătă forma unei anchete teoretice. Pentru această nouă etapă este necesară o structurare metodologică clară. După ce am explorat dinamici de plasticitate profesională, inteligență de lucru pe platou și rearticulare a competențelor în artele spectacolului, cel de-al treilea capitol propune fundamentele unui spațiu experimental și teoretic: un laborator al corpului transversal, întrupat, metodic și orientat spre viitor. (Proiectele suntr anexate la finalul tezei integrale).

Pentru a putea observa influențele și conexiunile dintre diferite forme de artă, discipline artistice și domenii culturale, analiza noastră se prezintă sub forma unei anchete teoretice. Iar pentru această nouă etapă, o structurare metodologică clară se impune, pentru a obține o metodă de lucru coerentă. După ce am traversat dinamica plasticității profesionale, a inteligenței de lucru la platou și a rearticulării competențelor în artele spectacolului, cel de-al **treilea capitol** propune bazele unui spațiu experimental și teoretic, în același timp încorporat, metodic și prospectiv: un laborator al corpului transversal.

Acest **laborator (de)constructiv al corpului transversal** este conceput ca un spațiu concret și conceptual deopotrivă, născut dintr-o dublă necesitate: pregătirea artistului transversal al secolului XXI și optimizarea formatelor hibride de cercetare și creație într-o lume aflată în transformare continuă.

Nu pornim de la zero. Experiențele prezentate ulterior atestă această rețea de competențe și viziuni; întreșectări, tensiuni fertile pe care le vom analiza pentru a extrage principiile active ale unui corp-actor, corp-vector, corp-interfață. Un corp care nu este doar o materie expresivă, ci un suport al inteligenței colective, un loc al memoriei partajate și un instrument de mobilitate simbolică între teritorii adesea divergente: cel al artei, al cercetării, al legăturilor sociale.

În acest cadru, teoretizarea practicii capătă o importanță majoră. Credem că nu mai este suficient să «facem » sau să «aratăm » : este necesar să înțelegem ce facem, de ce și cum o facem. Această gândire situată, conștientă, critică, poate deveni o pârgie politică, poetică, educativă ce ne poate oferi o voce în dezbaterile publice. Ne permite să revendicăm un spațiu al transformării.

Ideea de a crea acest tip de laborator trasează această linie de cercetare analitică, descriind experiențele desfășurate în cadrul acestui laborator împreună cu dinamica sa. Experiențele revelate vor pune în discuție logica cooperării care poate decurge din ele, permeabilitatea lor și formele de sensibilitate partajate care pot apărea atunci când granițele dintre profesii, vârste și statute sunt deliberat estompate pentru a inventa noi povești, noi gesturi, noi alianțe.

Ușor de scris, greu de făcut!

A crea fără a înțelege totul nu este o improvizație naivă, ci o formă de inteligență colectivă care are împreună încredere în ceea ce momentul va dezvălui. Acolo începe opera să respire autonom, ca și cum ne-ar depăși.

Așadar, chiar dacă acest lucru poate părea vag sau prea incert pentru anumite cadre tradiționale de creație, credem că tocmai această incertitudine face ca transversalitatea să fie atât de vie.

Și pentru că corpul este focusul cercetării noastre, nucleul acestei teze, un «corp subiect»²¹ chiar dacă adesea îl vom face să călătorească între diferitele posturi ale unui «corp obiect»²² propunem implementarea unui laborator al corpului transversal, o metodă corporală de lucru practică și aplicabilă într-o varietate de meserii artistice cu condiția de a respecta această indicație de bază: corpul uman să fie punctul comun de întâlnire (convergentă sau divergentă) pentru a construi și deconstrui concepte împreună. Este exact apelul care prin transversalitatea artistică poate propune ceva inovator. În acest sens: «să fim modești și prudenți înainte de a deschide gura, dar odată deschisă, să fim mândri și orgolioși». (Eco, Umberto. *Dire presque la même chose: expériences de traduction*, 2006, p. 98).

Putem încheia această direcție argumentativă citând un gânditor-filozof aflat într-o avangardă continuă, care ar putea îngloba demersul nostru de a teoretiza practica transversală, raportând materia parcursă la un ghid de formare pentru sensurile hibride ale corpurilor transversale: «Excelența morală rezultă din obicei. Devenim dreți prin fapte drepte, temperați prin fapte temperate, curajoși prin fapte curajoase.» (Taylor, *Etica nicomahică*, 1780, p. 213).

În subcapitolul intitulat *Structurarea sistemică a metodei corporale (de la antrenament la creație)* am prezentat antrenamentul sub forma unei serii de module de sesiuni de lucru intensiv, bazate pe o abordare a senzorialității, a propriocepției, a întăririi mișcării proprii și a interpretării corporale (ca materie fluidă și sacadată) a fiecărui participant.

Căutăm să construim împreună aceste linii constructive și distructive într-un spațiu pornind din și prin multiple traiectorii corporale. Bunăvoință, acompaniere și o pedagogie adaptată grupurilor existente și nevoilor lor.

Pentru a putea lucra asupra sensurilor corporale la nivel de grup, cadrul de lucru trebuie să fie extrem de precis, cu un plan de acțiune și o serie de noțiuni bine definite, expuse și aplicate prin exerciții sau situații transversale.

Un loc al democrației coregrafice și teatrale fără a cădea într-o distopie artistică, creând un «spațiu sigur» între roluri care se transversalizează și mișcări care generează efectiv «sensurile hibride ale corpului».

²¹ Termen utilizat frecvent în filozofie, psihologie, sociologie, artă și studiile de gen pentru a desemna modul în care corpul este plasat în centrul experienței subiective și al identității personale.

²² Concept folosit pentru a analiza dinamica socială și culturală care influențează percepția propriului corp și a altora, evidențiind provocările legate de comercializarea și sexualizarea corpului uman.

Pentru **ultimul capitol**, intitulat **Sensurile corpului – De la psiholingvistică la psihomotricitate**, facem un apel la arta coregrafică, asemeni unei științe psihomotrice²³ definită prin mijloacele de expresie artistică ale performerului secolului XXI.

Cum pot cuvintele și conceptele specifice diferitelor discipline artistice să interacționeze specific în câmpul jocului performativ și să producă totodată rețele neașteptate de semnificație?

Se pare că performerul, lucrând în primul rând asupra propriei persoane și asupra lumii sale sensibile, are constant o referință de comparație. Analogia este principalul său instrument de cunoaștere și cel mai bun mod de a concretiza o idee. Comparația este utilizată din reflex, dar permite elaborarea unui cod de gândire și ulterior de sintetizare a comportamentelor scenice.

Performerul, în momentul în care joacă (situații de viață, comportamente, acțiuni, mișcări, schimburi verbale etc) se raportează constant la acțiunea așa cum poate fi ea scrisă sau dansată, dar și la comportamentul adecvat așa cum și-l imaginează. Compară ceea ce face cu o situație existentă în viața reală. Sau cu una imaginată. Acest exercițiu de comparație permanentă este cel care permite accesul la justete respectiv la credibilitate. Este ceea ce îi permite să dea viață și credit actelor artistice căci crede în posibilitatea comparării acțiunii sale cu un eveniment real sau plauzibil.

Mai degrabă decât să separăm critica de creație, această abordare propune să gândim învățarea ca pe un drum viu, adaptat realităților mereu schimbătoare ale artei contemporane. Prin imersiune în bogăția influențelor (și nu printr-o simplă trecere superficială) artistul însușește cunoștințele sale la instrumente reale ale libertății.

Performance-ul, ca spațiu al hibridității, poate astfel deveni un adevărat loc de recompoziție artistică și etică, cu condiția ca artistul (interpret sau creator) să fie susținut în construirea propriului său mod de a fi în muncă, raportat la această complexitate.

Dar este oare întotdeauna un câștig pentru ei?

Această negare a « timpului de cercetare » necesar învățării reprezintă, de asemenea, o frână reală în calea dorinței de a construi o etică solidă.

În **concluzie**, reiese clar ceea ce am putea numi «dinamica hibridizării» practicilor artistice contemporane. Această dinamică depășește cu mult simpla juxtapunere sau combinare a disciplinelor. Ea întruchipează o adevărată bulversare a codurilor, a ierarhiilor și a granițelor stabilite, nu doar în ceea ce privește forma, ci și în concepția însăși a procesului creativ. Mai mult decât o simplă asamblare, această abordare este un angajament al corpului, al spiritului și al sufletului ; o muncă zilnică ce vine să redimensioneze cadrele rigide ale unei societăți adesea întepenite în prejudecățile, clasificările și etichetele ei reductive.

Departate de a fi un lux rezervat unei elite culturale sau intelectuale, această abordare este, înainte de toate, un vector real de accesibilitate la arta contemporană. Ne amintește că arta nu este un domeniu rezervat doar inițiativilor, ci un teritoriu al existenței care trebuie să se poată desfășura în diversitatea experiențelor umane. Această deschidere (adesea invizibilă în instituțiile tradiționale) este, de fapt, un act politic și social major: cum mai putem accepta o cultură compartimentată,

²³ Expusă aici drept explorarea armonizării mișcărilor și cuvintelor în contexte artistice (influențează și sunt influențate de către intersecția artelor transversale).

ermetică, atunci când aceasta are potențialul de a reconcilia lumi, de a aboli granițe și de a crea comunități întemeiate pe respect, solidaritate și recunoașterea diferențelor?

Întrebarea fundamentală rămâne: cum putem permite acestei pluralități să înflorească fără a fi redusă la o simplă « modă » intelectuală?

Cum să nu reproducem, în aceste noi configurații, aceleași logici de excludere, dar sub forme mai subtile? Cum să creăm spații în care bogăția experiențelor și complexitatea identităților să nu fie nici aplatizate, nici furate, ci pe deplin valorizate?

Miza este, așadar, una de anvergură majoră: nu este vorba doar de a regândi arta, ci de a corela importanta sa la funcționarea societăților noastre.

În ce măsură suntem pregătiți să primim complexitatea, diversitatea și necunoscutul? Suntem capabili să depășim frica de alteritate și să-l recunoaștem pe celălalt nu ca pe o amenințare, ci ca pe o bogăție fundamentală?

Cohabitarea culturilor, a cunoștințelor, a corpurilor și a limbajelor artistice reprezintă un laborator viu care ne invită să reinventăm acel « a trăi împreună ».

Prin deschiderea către aceste practici pluriforme, nu construim doar opere, ci și poduri între indivizi, comunități, teritorii și istorii. Acolo se află, poate, forma cea mai autentică de rezistență împotriva logicilor de fragmentare și excludere ce străbat societățile noastre contemporane.

În cele din urmă, această forță colectivă, această putere a multiplicității active este cea care trebuie să ne inspire și să ne ghideze. Ea ne învață că adevărata bogăție nu rezidă în uniformitate, ci în capacitatea de a ne uni diferențele, de a conjuga singularitățile noastre într-un scop comun. În acest sens, regăsim înțelepciunea primordială a acestui proverb ce deschide analiza tratatului: «Uniunea (transversală) face puterea ».

6. Elaborarea fundamentului științific

Cunoașterea factorilor de risc implicați în realizarea acestei teze de doctorat pe un asemenea subiect ne-a responsabilizat în procesul de elaborare a unei metodologii de cercetare adecvate. Cercetarea a repus în discuție literatura de specialitate relevantă pentru tema abordată, fundamentele teoretice, precum și alte cercetări convergente cu subiectul.

A fost efectuată o revizuire a teoriilor anterioare și a cercetărilor conexe, ceea ce constituie baza teoretică proprie acestei teze. Această secțiune a fost destinată delimitărilor conceptuale și definirii termenilor-cheie cu care am operat de-a lungul întregului proces.

Propunem o metodologie similară unui model radiografic-panoramic al transversalității artistice în domeniul artelospectacolului, structurată pe două axe: calitativă și cantitativă, cu o dozare atentă a prezenței acestora de-a lungul cercetării.

A fost propus un studiu comparativ cu numeroase exemple diverse, acoperind domeniile implicate prin transversalitatea artistică. Investigațiile metodologice și experimentele artistice de laborator prevăzute au stat la baza analizei întâlnirii dintre practicienii artelor transversale și teoreticienii contemporani specializați în artele spectacolului din secolul XXI.

Din perspectiva concepției artistice, cercetarea a reușit să identifice, diagnosticheze și să pună în aplicare rețete constitutive generatoare de creații transversale. În paralel, am elaborat un ghid cu

exemple de creații hibride, utilizabile în câmpul artelor performative. Prin argumentarea sa științifică, acest ghid poate deveni un instrument de lucru pentru artiștii și cercetătorii interesați de acest tip de exercițiu de formare și creație în artele spectacolului contemporan și în spectacolul hibrid, și chiar dincolo de acestea.

7. Cuvinte-cheie / concepte

Transversalitate, universalitate, transgresiune, transcultural, transgresalitate, transdisciplinaritate, coerență-cadență-deficit, psiholingvistică, sens, articulații – fizice și metaforice;

labirint – istoric, corporal, fluid; motricitate – anatomică și cerebrală;

corp – metaforic, exterior și interior / obiectul dorinței, cartografierea sensibilului, artă totală, hartă mobilă a artiștilor, genealogie transversală, radiografie analitică a transversalității, spiritualitate, ritualitate, Occident, Orient, eneagramă.

8. Bibliografie

Cărți

Allen, Zita. "The Great American 'Black Dance' Mystery." *Freedomways*, vol. 20, no. 4, 1980.

Altman, Rick. *La Comédie musicale hollywoodienne. Les problèmes de genre au cinéma*. Translated by Jacques Lévy, Armand Colin, 1992.

American Story, An. *Un siècle de danse aux États-Unis*. Programme de la 4e Biennale de la danse de Lyon, 13 sept.–6 oct. 1990, Biennale de la danse, 1990.

Appiah, Anthony, and Henry Louis Gates, editors. *Africana: The Encyclopedia of the African and the African American Experience*. Running Press Book Publishers, 2003.

ARISTOTLE, *The Nicomachean Ethics*, translated by Thomas Taylor in the Rethoric, Poetic and Nicomachean Ethics of Aristotle, vol.2 A.J.VALPY for James Black&Son, 1818

Aschenbrenner, Joyce. *Katherine Dunham: Dancing a Life*. University of Illinois Press, 2002.

Baek, Miwon. "Nam June Paik and the Video Art Legacy on Instagram." *Journal of Media Art*, vol. 12, no. 3, 2021.

Barba, *The Paper Canoe: A Guide to Theatre Anthropology*. 2018

Banes, Sally. *Moving Bodies: The Choreography of the Avant-Garde*. Da Capo Press, 2003.

Bastide, Roger. *Les Amériques noires. Les civilisations africaines dans le Nouveau Monde*. 3rd ed., preface by Jean Benoist, L'Harmattan, 1996.

Benbow-Pfalzgraf, Taryn, and Glynis Benbow-Niemier, editors. *International Dictionary of Modern Dance*. St. James Press, 1998.

Béthune, Christian. *Le Jazz et l'Occident. Culture afro-américaine et philosophie*. Klincksieck, 2008.

Bishop, Claire. *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. Verso Books, 2012.

Boenisch, Peter M. *Directing Scenes and Senses: The Thinking of Regie*. Manchester University Press, 2015.

Bourriaud, Nicolas. *Esthétique relationnelle*. Les Presses du réel, 1998.

———. *Relational Aesthetics*. Translated by Simon Pleasance and Fronza Woods, Les Presses du Réel, 2002.

Brown, Jayna. *Babylon Girls: Black Women Performers and the Shaping of the Modern*. Routledge, 2008.

Buffet, Laurent. *Itinérances l'art en déplacement*. De l'Itinérance Éditeur, 2012.

Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge 1990

Calvo-Merino, B., Sevdalis, V., and Keller, P. "Neural Correlates of Dance Perception and Appreciation." 2011.

Centre National de la Danse. *Les Archives internationales de la danse, 1952 : recherche*. Pantin: Centre National de la Danse, 1952.

Chatterjea, Ananya. *Butting Out: Reading Resistive Choreographies Through Works by Jawole Willa Jo Zollar and Chandralekha*. Wesleyan University Press, 2004.

- Clark, VéVé A., and Sara E. Johnson, editors. *Kaiso! Writings by and about Katherine Dunham*. University of Wisconsin Press, 2005.
- Cohen, Bonnie Bainbridge. *Sensing, Feeling, and Action: The Experiential Anatomy of Body-Mind Centering*. Contact Editions, 1993.
- Cohen, Selma Jeanne, et al., editors. *International Encyclopedia of Dance*. Oxford University Press, 2005.
- Cook, Susan C. "Passionless Dancing and Passionate Reform: Respectability, Modernism, and the Social Dancing of Irene and Vernon Castle." In *The Passion of Music and Dance: Body, Gender, and Sexuality*, edited by William Washabaugh, Berg Publishers, 1998.
- . "Watching Our Step: Embodying Research, Telling Stories." In *Audible Traces: Gender, Identity, and Music*, edited by Elaine Barkin and Lydia Hamessley, Carciofoli Verlagshaus, 1999.
- Damasio, Antonio. *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. Harcourt, 1999.
- DeFrantz, Thomas F., editor. *Dancing Many Drums: Excavations in African American Dance*. University of Wisconsin Press, 2002.
- . *Dancing Revelations: Alvin Ailey's Embodiment of African American Culture*. Oxford University Press, 2004.
- Dinerstein, Joel. *Swinging the Machine: Modernity, Technology, and African American Culture*. University of Massachusetts Press, 2003.
- Dixon Gottschild, Brenda. "You've Taken My Blues and Gone: A Seminar on Black Dance in White America." *Dance Research Journal*, vol. 16, no. 2, autumn 1984.
- . *Digging the Africanist Presence in American Performance: Dance and Other Contexts*. Greenwood Press, 1996.
- During, Élie. *Temps flottants*. Bayard, 2013.
- Durkheim, Émile. *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. 1912.
- ECCO Umberto, *à reculons, comme une écrevisse: guerres chaudes et populisme médiatique*. Traduit par Myriem BOUZAHER, GRASSET 2007
- A. Einstein, *The Ultimate Quotable Einstein*, 2011
- Fabre Sylvain, *Normativité et scientificité dans le champ éducatif : entre logique épistémologique et logique institutionnelle*, 2008
- Fabre, Sylvain, *Normativité de l'éducation artistique, le « Pont des Arts »*. *Revue d'études en éducation artistique*, 2008
- Filler, Robert. *Robert Filliou : l'art rend la vie plus intéressante que l'art*. Éditions du Centre Pompidou, 2003.
- Finéran, Matthew B. *Performance and the Contemporary City: Space, Place and Identity*. 2019.
- Fischer-Lichte, Erika. *The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics*. Translated by Saskya Iris Jain, Routledge, 2008.
- Forester, Michael N. *Paul Valéry: A Critical Introduction*. Cambridge University Press, 1994.
- Michel Foucault, *Préface à la transgression*, 1991
- Frayssinett, C. "Inventer des ritualités sonores dans la danse contemporaine." (Sur Israel Galván).

Freire, Paulo. *Pédagogie des opprimés*. Éditions Maspero, 1974.

Gallese, V. (2005, 2006, 2011, 2017). *Embodied Simulation and Aesthetic Experience*.

Ginot, Isabelle. “À la recherche d’une danse somatique: entre savoirs du corps et politiques du sensible.” *Nouvelles de danse*, no. 32, 2007.

Hagendoorn, I. “Cognitive Challenges and the Reward Circuit in Dance Appreciation.” 2011.

Harbonnier, Nicole, Johanna Bienaise, and Katya Montaignac. *Tribunes sur la danse*. FREA, Les Presses de l’Université Laval, 2020.

Haug, Helgard, et al. *Rimini Protokoll: Theatre as a Participatory Practice*. Alexander Verlag, 2018.

André Helbo, Catherine Bouko et Élodie Verlinden, *Interdiscipline et arts du spectacle vivant*, 2013

Jenkins, Henry. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York University Press, 2006.

Jola, C., and Grosbras, M.-H. “The Experience of Watching Dance: Phenomenology, Cognition, and Neuroscience.” 2013.

Kapoor, Anish. *Writings on Art*. Edited by Homi K. Bhabha, Penguin Books, 2023.

Guy Kawasaki et Peg Fitzpatrick, *The Art of Social Media : Power Tips for Power Users*, 2014

Kester, Grant H. *Conversation Pieces: Community and Communication in Modern Art*. University of California Press, 2004.

Klein, Jean-Pierre. *L’art-thérapie*. Dunod, 2009.

Latour, Bruno. *Nous n’avons jamais été modernes*. La Découverte, 1991.

Lehmann, Hans-Thies. *Le Théâtre postdramatique*. Translated by Jean-Pierre Han, L’Arche, 2002.

Lesage M.-C., *L’inter artistique : une dynamique de la complexité*, 2008

Loupe, Laurence. *Poétique de la danse contemporaine*. Contredanse, 2004.

Lovink, Geert. *Sad by Design: On Platform Nihilism*. Pluto Press, 2019.

Manola Antonioli, *Florian Bulou Fezard*, Gwen Rouvillois, 2022

Meirieu, Philippe. *Le choix d’éduquer: Éthique et pédagogie*. ESF Sciences Humaines, 1991.

Migayrou, Frédéric. *Coder le monde, Mutations, Créations*. Editions du Centre Pompidou, Editions HXX, 2018.

Morin, Edgar. *La tête bien faite : repenser la réforme, réformer la pensée*. Seuil, 1999.

Nancy, Jean-Luc. *La communauté désœuvrée*. Christian Bourgois, 1986.

Neveux Olivier, *Politiques du spectateur*, 2013

Obrist, Hans Ulrich. *Comment les œuvres apparaissent aujourd’hui ?* Translated by Catherine Métais, Éditions Manuella, 2020.

Pavis, Patrice. *Dictionnaire de la performance et du théâtre contemporain*. Armand Colin, 2014.

Perrenoud, Philippe. *Construire des compétences dès l’école*. ESF Éditeur, 1997.

Piaget, Jean. “L’épistémologie des relations interdisciplinaires.” *L’interdisciplinarité; Problèmes d’enseignement et de recherche dans les universités*, Paris, OCDE, 1972.

Rolnik, Suely. *Micropolitiques des résistances*. Les Prairies Ordinaires, 2007.

Rizzolatti, G., Fadiga, L., Fogassi, L., and Gallese, V. “Resonance Behaviors and Mirror Neurons.” 1999.

Robert Henri, *The Art Spirit*, 2006

Schechner, Richard. *Performance Theory*. 2nd ed., Routledge, 2003.

Shimizu, Yoshiaki, and John M. Rosenfield. *The Art of Japanese Calligraphy*. Weatherhill, 1977.

Tagore, Rabindranath. *Gitanjali: Song Offerings*. Macmillan, 1912.

Thee Shaman. *Les chamanes*. Editions Albin Michel S. A., 1995.

Walter, C. S. *Dance, Consumerism and Spirituality*. Palgrave Macmillan, 2014.

Zana, Élisabeth. *Danse, prière de l'âme et héritage sacré*. Safran Collection, 2005.

Surse web:

<https://www.performanceartlatvia.org/publications/transversality-as-a-hierarchy-resisting-concept> , accesat pe 13 Martie 2023 la 16:30

<https://www.youtube.com/watch?v=7fg5s-cdzNU> , accesat pe 2 Februarie 2025 la 12:45

<https://journals.openedition.org/babel/4084> accesat pe 22 Avril 2025 la 10:43

<https://benedictemaselli.fr/robert-filliou/> , accesat pe 26 Avril 2025 la 17:33

[Webinaire Musées de France « Connecter / décroïsonner : pour des approches transversales des collections » | Ministère de la Culture](#) , accesat pe 10 Iulie 2024 la 12:06

Studii :

[Article - mise en page édition LUCAS](#) , accesat pe 16 Iunie 2024 la 17:10

[FORMATION - Au croisement des politiques culturelles et sociales : les enjeux de la transversalité pour les départements - Culture Co](#) , accesat pe 18 Iulie 2024 la 15:40

<https://www.profession-spectacle.com/transition-et-transversalite-1-2/>, accesat pe 16 Octombrie 2024 la 11:36

<http://www.fabriquedesens.net/Democratisation-et-mediation-de-la?lang=fr> , accesat pe 5 August 2024 la 22:34

Revista “*Intersections*”, editată de Canadian University Music Society, platforma ERUDIT, 2008. Accesată pe 20 mai 2024 la 15:32

